

Я. В. Володарець - Урбанович

ПАСТИРСЬКИЙ ГОНЧАРНИЙ ПОСУД НА СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ

У статті йдеться про поширення гончарного посуду пастирського типу на території Південно-Східної Європи. Систематизовано знахідки цього типу кераміки і визначено локальні та культурно-хронологічні особливості її поширення, також окреслено етнокультурний та соціально-економічний контекст появи та функціонування гончарних осередків на теренах Південно-Східної Європи та поширення їхньої продукції.

К л ю ч о в і с л о в а: Пастирське городище, гончарний осередок, кераміка, ранне середньовіччя, гончарний посуд.

Значним феноменом VII—VIII ст. є поява на теренах Південно-Східної Європи ранньосередньовічного поселення на Пастирському городищі. Історія його вивчення, що нараховує понад сторіччя, знайшла відображення в працях багатьох дослідників [Хвойка, 1905; Брайчевський, 1955; Приходнюк, 2005]. Пам'ятка являє собою один із найбільших ремісничих осередків цього часу.

Гончарство у той час було однією з найважливіших галузей виробництва. На пам'ятці гончарна кераміка загалом складає до 54 %. За асортиментом пастирський посуд в абсолютній більшості представлений горщиками, хоча відомі поодинокі знахідки глеків та мисок [Приходнюк, 2005, с. 62—63]. Жодна з близьких за часом існування археологічна пам'ятка лісостепової та лісової смуги Східної Європи не має такої кількості гончарного посуду, виготовленого на швидкому гончарному колі. Ремесло мало сезонний характер, бо майстри були частково задіяні у сільському господарстві [Приходнюк, 2004, с. 230]. Вірогідно, основним споживачем гончарної продукції Пастирського городища

було саме населення пам'ятки, а, отже, формою гончарного виробництва було ремесло на замовлення [Бобринский, 1978, с. 26]. За такого типу виробництва продукція поширюється в межах одного поселення. Поширення гончарних горщиків на інших поселеннях, імовірно, пов'язано з торгово-обмінними зв'язками та переселенням незначної кількості населення з городища на інші терени.

Оскільки дотепер ареал поширення гончарної продукції не окреслений, нагальною проблемою є його визначення [Приходнюк, 2005, с. 63; Обломский, 2003, с. 90]. Для вирішення цієї проблеми необхідно передусім картографувати пам'ятки, на яких виявлені цілі форми або уламки пастирського кружального посуду.

РЕГІОНИ КОНЦЕНТРАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ІЗ ПАСТИРСЬКИМ ПОСУДОМ

На підставі картографування ми маємо змогу окреслити ареал поширення пастирського гончарного посуду за межами городища. У роботі використано дані про 30 місцезнаходжень із керамікою пастирського типу (рис. 1). Загалом територія знахідок цього посуду простягається від басейну Південного Бугу до Сіверського Дінця, при цьому абсолютна більшість знахідок зосереджена в межах лісостепової смуги. Попри порівняно невелику кількість знахідок, у межах ареалу можна простежити чотири райони їхньої концентрації: Південнобузький, Середньодніпровський, Деснянський та Дніпровсько-лівобережний.

Південнобузький регіон. До нього входять басейн Південного Бугу з притоками. У регіоні сконцентровано шість пам'яток: Семенки,

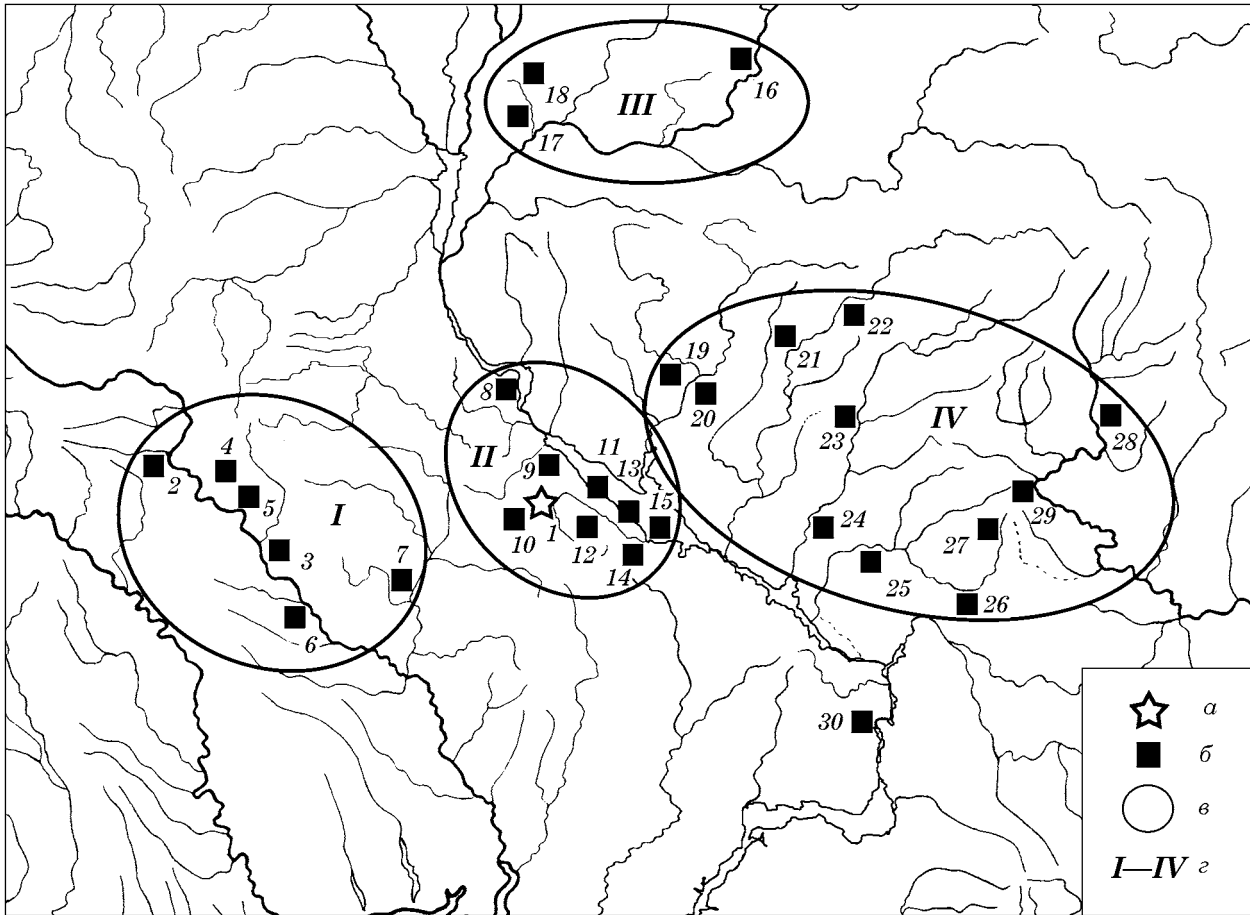

Рис. 1. Знахідки пастирського посуду на слов'янських пам'ятках. Умовні позначення: а — Пастирське городище; б — пам'ятки зі знахідками пастирського посуду; в — зони регіонів концентрації; з — регіони концентрації знахідок: I — Південнобузький; II — Середньодніпровський; III — Деснянський; IV — Дніпровсько-Лівобережний. Пам'ятки: 1 — Пастирське городище, ур. «Жарище»; 2 — Семенки; 3 — Кочурів III; 4 — Косаново-Трубочка; 5 — Кунка; 6 — Ладжин; 7 — Умань III; 8 — Григорівка; 9 — Будище; 10 — Пастирське (хут. Кочурівка); 11 — Дахнівка; 12 — Новоселиця; 13 — Леськи; 14 — Стецівка; 15 — Пеньківка, Луг I; 16 — Целиков Бугор; 17 — Олександрівка I; 18 — Роїще; 19 — Хитці; 20 — Засулля; 21 — Вовки; 22 — Плешивець; 23 — Глинськ 4; 24 — Прогрес; 25 — Чернеччина; 26 — Багате; 27 — Тимченки; 28 — Шосейне; 29 — Суха Гомільша; 30 — балка Канцерка

Ладжин III, Кочурів III, Косаново-Трубочка, Кунка, Умань III [Хавлюк, 1963, с. 321—342; 1974, с. 181—215; Приходнюк, 1979, арк. 16].

Середньодніпровський регіон. Окрім Пастирського городища [Приходнюк, 2005], гончарну кераміку виявлено на поселеннях Дахнівка [Брайчевський, ИР НБУВ, ф. 130, спр. 1339], Пеньківка (Луг I) [Березовец, 1963, с. 145—208], Стецівка [Петров, 1963, с. 209—233], Леськи [Брайчевская, Брайчевський, 1959, с. 46—54; Смиленко, Брайчевський, 19676, с. 55—56], Пастирське (хут. Кочурівка) [Скиба, 1998, с. 145], Григорівка [Петрашенко, 2004, с. 21—22], Будище [Приходнюк, 1979, с. 96] та Новоселиця [Приходнюк, Петраускас, 1999, с. 170—187].

Така кількість пам'яток пояснюється перш за все близькістю виробничого центру, а також, можливо тим, що Середнє Подніпров'я є частиною торгового шляху, що проходив по Дніпру.

Деснянський регіон. Всі пам'ятки — Целиков Бугор [Горюнов, 1972, с. 42—46], Роїще [Тер-

пиловський, 1990, с. 60—62], Олександрівка I [Терпиловський, Шекун, 1996, с. 40—42; 2004, с. 233—236] — розташовані на правому березі Десни.

Дніпровсько-Лівобережний регіон. У басейні Сули виявлено дві пам'ятки з пастирським посудом — Хитці [Горюнов, 1981, с. 111—127], Засулля [Сидоренко, 1999, с. 91—95], у басейні Псла — Вовки та Плешивець [Ильинская, 1968, с. 55—61], у басейні Ворскли — дві: Прогрес [Юренко, 1978, с. 406—407] та Глинськ 4 [Шерстюк, 2007, с. 13—31], у басейні Орелі — Тимченки [Буйнов, 1987, с. 310—311; Берестнев, Любичев, 1991, с. 33—36], Багате, Чернеччина [Юренко, 1974/1-в], у басейні Сіверського Дінця — Шосейне [Обломський, Смирнов, Сорокин, 1987, с. 178] та Суха Гомільша [Міхеев, Приходнюк, 1986].

Окрім того, поодинокі знахідки посуду пастирського типу відома в Надпоріжжі (третє поселення на балці Канцерка) [Смиленко, 1967, с. 171]. Присутність пастирської кераміки на

балці Канцерці підтверджує торгово-обмінні зв'язки з Пастирським городищем, серед керамічного матеріалу якого також виявлено кераміку типу Канцерка. Хоча вирішення питання, чи потрапляла ця кераміка на виробничі центри безпосередньо чи опосередковано через козове населення, залишається нез'ясованим.

Чисельність пам'яток у цих регіонах коливається від трьох (Подесення) до одинадцяти (Лісостепове Лівобережжя). За ступенем концентрації пам'яток зі знахідками найбільшим регіоном є Подесення. Наступними за концентрацією пам'яток є Південне Побужжя та Лівобережні притоки Дніпра. Найбільшим є ареал на Дніпровському Лівобережжі, де пам'ятки з гончарною керамікою пастирського типу розташовані в басейнах п'яти річок.

ІНТЕРВАЛЬНІСТЬ РОЗМІЩЕННЯ ПAM'ЯТОК ЗІ ЗНАХІДКАМИ ПАСТИРСЬКОГО ПОСУДУ

Проаналізуємо такий важливий показник просторової структури, як інтервальність між виробничим центром (Пастирським городищем) та пам'ятками з пастирським посудом у регіонах концентрації.

Нами було обрано інтервал варіаційного ряду відстаней між пунктами зі знахідками пастирського посуду та виробничим центром — Пастирським городищем. Відповідно до формули $C = R / K$, де C — розмір інтервалу, R — розкидання показників варіаційного ряду ($X_{\max} - X_{\min}$), K — кількість інтервалів, що визначається за формулою $K = \sqrt{n-1}$, де n — кількість одиниць, що враховуються. Для запобігання врахування випадкових величин поодинокі мінімальні значення були виключені [Формалізовано-статистические методы, 1990, с. 48—49].

Відповідно до зазначеної формули було отримано наступні дані:

$$\begin{aligned} K &= \sqrt{n-1} = \sqrt{27-1} = 5, \\ R &= X_{\max} - X_{\min} = 362 - 52 = 310, \\ C &= R/K = 310/5 = 62. \end{aligned}$$

Отже, враховано 29 місцезнаходжень, які групуються в межах п'яти інтервалів, розмір інтервалу становить 62 км. Цікаво, що пам'ятки майже порівну входять до даних інтервалів. Серед врахованих до першого діапазону відстаней належить п'ять пам'яток, до другого — чотири, до третього — п'ять, до четвертого — сім, до п'ятого — вісім.

Зокрема, до першого інтервалу входять пам'ятки (Пастирське, хутір Кочурівка, Будище, Дахнівка, Лески, Новоселиця) розташовані в Середньому Подніпров'ї. До другого пам'ятки з Середнього Подніпров'я (Стецівка, Пеньківка-Луг I, Григорівка) та Побужжя (Умань III). До третього пам'ятки Дніпровсько-

го Лівобережжя (Засулля, Хитці, Вовки) та Побужжя (Кочурів III). До четвертого інтервалу входять пам'ятки розташовані в Побужжі (Кунка, Семенки, Ладижин III, Косаново-Трубочка) та Дніпровському Лівобережжі (Прогрес, Чернеччина, Глинськ 4, Плішивець). До п'ятого інтервалу входять пам'ятки розташовані в Надпоріжжі (балка Канцерка), Дніпровському Лівобережжі (Багате, Тимченки, Суха Гомільша, Шосейне), Подесенні (Олександрівка I, Роїще, Целіков Бугор).

Ці дані свідчать про те, що поширення продукції відбувалося на значні відстані.

ГІДРОМЕРЕЖА

Після аналізу гідромережі пам'яток із пастирським посудом були отримані такі результати:

- 20 % пов'язані з річками першого порядку;
- 37 % пов'язані з річками другого порядку;
- 33 % пов'язані з річками третього порядку;
- 10 % належать до чотиричленної гідромережі.

Досить чітко простежується закономірність тяжіння більшості пам'яток із пастирським посудом до річок другого і третього порядків. Це свідчить, що поширення посуду відбувалося вздовж великих водних артерій, так би мовити «вглиб» території.

Разом із тим, певні закономірності у просторовому розташуванні пам'яток простежуються у різних регіонах по-різному. Зокрема, у Деснянському регіоні пам'ятки з пастирським посудом виявлені виключно на річках третього порядку. У Середньодніпровському регіоні половина пам'яток розташована на річках другого порядку, три з них у долині Тясмину, причому тягнуться вони вздовж течії річки. Враховуючи, що сам виробничий осередок (Пастирське городище), розташований на річці третього порядку в цій же гідромережі, то поширення посуду явно відбувалося в них по течії Тясмина. У Дніпровському Лівобережжі більшість пам'яток розташована на річках другого порядку, однак, слід зазначити, що у цьому регіоні взагалі немає річок першого порядку.

КУЛЬТУРНО-ХРОНОЛОГІЧНА НАЛЕЖНІСТЬ ПAM'ЯТОК З ПАСТИРСЬКИМ ПОСУДОМ

Знахідки пастирського гончарного посуду пов'язані з культурним шаром таких поселень як Косаново-Трубочка, Кунка, Ладижин III, Умань III. В об'єктах гончарна кераміка пастирського типу виявлена на таких пам'ятках як Кочурів III, Ладижин III, Семенки. Лише Ладижин III та Семенки розташовані на правому березі Південного Бугу.

За культурно-хронологічною належністю 17 пам'яток зі знахідками пастирського посуду

пов'язані з пеньківською культурою (Григорівка, Будище, Новоселиця, Хитці, Кочурів III, Косаново-Трубочка, Ладжін III, Умань III, Кунка, Вовки, Плішивець, Глинськ 4, Прогрес, Чернеччина, Багате, Тимченки, Суха Гомільша), шість поселень мають як пеньківський шар, так і горизонт кінця VII—VIII ст. (Семенки, Стецівка, Пеньківка-Луг I, Роїще, Олександрівка I, Шосейне), на одній пам'ятці ранньосередньовічний шар представлений матеріалами VIII—IX ст. (Целіків Бугор). Визначити культурно-хронологічну приналежність таких пам'яток як Пастирське, хут. Кочурівка, Дахнівка, Леськи, балка Канцерка, Засулля неможливо через те, що вони відомі лише за археологічними розвідками і матеріали з них представлені лише кількома фрагментами посуду.

Стосовно регіональних особливостей слід зауважити, що кераміка пастирського типу в Побужжі пов'язана з пеньківськими поселеннями [Приходнюк, 1998, с. 148—156], крім поселення Семенки, де представлені матеріали VIII ст. У Середньому Придніпров'ї та в басейнах Сули, Псла, Ворскли, Орелі та Сіверського Дінця знахідки пов'язані з пам'ятками як із пеньківським, так і з сахнівським горизонтом.

У Подесенні гончарна кераміка пастирського типу виявлена в об'єктах, пов'язаних із сахнівським горизонтом [Терпиловський, 1990, с. 60—62; Терпиловський, Шекун, 1996, с. 40—42; 2004, с. 233—236]. Туди гончарна кераміка потрапила разом із носіями пам'яток сахнівського типу з Середнього Подніпров'я. Втім, не виключено, що це відбулося через торгово-обмінні зв'язки.

ЖИТЛА, ГОСПОДАРСЬКІ СПОРУДИ ТА ГОСПОДАРСЬКІ ЯМИ

З 30 місцезнаходжень, де виявлено пастирську кераміку, у 16 випадках знахідки були пов'язані лише з культурним шаром (Засулля, Будище, Пастирське (хут. Кочурівка), Ладжін III, Умань III, Кунка, Косаново-Трубочка, Григорівка, Дахнівка, Леськи, Пеньківка-Луг I, Суха Гомільша, Прогрес, Багате, Плішивець, Тимченки). Об'єкти з посудом пастирського типу досліджено на 12 поселеннях (Роїще, Олександрівка I, Новоселиця, Стецівка, Шосейне, балка Канцерка, Семенки, Кочурів III, Хитці, Целіків Бугор, Глинськ 4, Чернеччина, Вовки). Хоча на останньому поселенні знахідки гончарного посуду виявлені в культурному шарі, однак дослідники пов'язують їх із будівлею 9, зарахованою до пеньківської культури [Щеглова, 1987, с. 46].

Кількість об'єктів із пастирською керамікою на пам'ятках складає від одного до чотирьох — по одному об'єкту на поселеннях Хитці, балка Канцерка, Целіків Бугор, Глинськ 4, Вовки,

Тимченки, Чернеччина; по два об'єкти на поселеннях Кочурів III (Південний Буг), Роїще (Подесення), Новоселиця (Середнє Придніпров'я), Шосейне (Дніпровське Лівобережжя); чотири в Стецівці (Середнє Придніпров'я); п'ять в Олександрівці I (Подесення); шість у Семенках (Південний Буг). Пам'ятки з більш як одним об'єктом із пастирським посудом свідчать про не випадковий характер його поширення.

Об'єкти, у заповненні яких виявлено пастирський гончарний посуд, досліджено на шести поселеннях пеньківської культури: Кочурів III (2), Новоселиця (2), Хитці (1), Тимченки (1), Чернеччина (1), Глинськ 4 (1). На п'яти пам'ятках (Семенки (6 об'єктів), Роїще (2), Олександрівка (5), Стецівка (4), Шосейне (2)) об'єкти з пастирською керамікою були пов'язані з сахнівським шаром. На Целіковому Бугрі (1) такий посуд містився в житлах із волинцевською кружалною керамікою. Звісно, наявність кераміки пастирського типу на пам'ятках VIII—IX ст. аж ніяк не спростовує хронологію слов'янського поселення на Пастирському городищі, яке припиняє своє існування приблизно в середині VIII ст. [Приходнюк, 2005, с. 79]. Це вказує на те, що пастирський посуд потрапив у побут слов'янського населення, яке проживало поза межами городища. У такому випадку загибель виробничого центру не впливала на побутування самого посуду, який продовжували використовувати ще впродовж півстоліття.

Пастирський посуд виявлений у житлах на поселеннях Стецівка (4), Олександрівка I (4), Роїще (2), Целіків Бугор (1), Хитці (1), Шосейне (2), Кочурів III (1), Семенки (5).

Більшість жител мають характерну для свого часу особливість — наявність глинобитної печі чи печі-кам'янки. Виняток становить лише житло 8 зі Стецівки (юртоподібне) — округле — різниться від інших за формою. У той же час десять жител мають прямокутну та шість — квадратну форму. Усі інші характеристики жител різняться і мають регіональну специфіку.

У господарських спорудах посуд пастирського типу виявлений на поселеннях Новоселиця (2), Семенки (1), Кочурів III (1) та Вовки (1). Майже всі вони прямокутної форми, окрім споруди 2 з Новоселиці. Дані щодо форми споруди у Вовках відсутні. У Семенках у господарській споруді виявлено черинь, що вказує на її виробничий характер.

З господарськими ямами знахідки пастирського посуду пов'язані на поселеннях Олександрівка I та Кочурів III. Хоча слід зазначити, що у Кочурові фрагменти гончарних посудин виявлені в культурному шарі поруч із трьома ямами та другим житлом.

Отже, поява Пастирського городища в Середньому Подніпров'ї спричинила появу на слов'янських пам'ятках посуду пастирського

типу. Ймовірно, головним споживачем гончарної продукції Пастирського городища було власне його населення. Однак поширення відбувалося і за його межі. На сьогодні відомо 30 пам'яток із гончарною керамікою пастирського типу. Загальний ареал її поширення простягається від басейну Південного Бугу до басейну Сіверського Дінця.

Щодо територіально-хронологічних особливостей поширення посуду, слід зазначити, що кераміка пастирського типу в Побужжі, Середньому Подніпров'ї та в басейнах Сули і Псла пов'язана з поселеннями пенківського та сахнівського типу, у Подесенні пастирський посуд виявлений на пам'ятках сахнівсько-волинцевського типу. Цікаво зазначити, що цей посуд продовжував у незначній кількості побутовати у населення й після загибелі городища.

У межах ареалу поширення простежується концентрація знахідок вздовж течії правого берега Дніпра (в Середньому Подніпров'ї та Надпоріжжі), а також низка місцезнаходжень зафіксована на Південному Бугу. Крім річок першого порядку, простежується тяжіння до приток Південного Бугу (Уманки — Умань III) та Дніпра (Десни — Олександрівка I, Роїще, Целіків Бугор, Тясмину — Пастирське (хут. Кочурівка), Сули — Хитці та Засулля, Псла — Вовки). Таким чином, більшість знахідок пов'язана з головними водними артеріями регіону (Дніпром та Південним Бугом) та їх притоками, що вказує на поширення гончарного посуду пастирського типу вздовж водних артерій.

Розташування пастирської кераміки на лівому березі р. Дніпро, можливо, маркує шлях переселення носіїв пам'яток сахнівського типу [Терпиловський, Шеун, 1996, с. 42] та торгово-обмінні зв'язки населення Пастирського городища з Лівобережжям. Ймовірно, що саме складна військово-політична ситуація в регіоні зумовила занепад пенківської культури внаслідок вторгнення степовиків у лісостеп [Горюнов, 1987, с. 5—6; Казанський, Середа, 2001, с. 24] та прихід нового слов'янського населення. Підтвердженням цього може слугувати той факт, що на таких пам'ятках як Стецівка, Прогрес, Чернеччина, Багате, де зафіксований пастирський посуд, досліджено юртоподібні житла [Флеров, 1996, с. 35; Володарець-Урбанович, 2009, с. 50], що вказує на співіснування на одних поселеннях слов'янського та кочового населення.

Усі ці матеріали відбивають процес соціально-економічного розвитку населення Південно-Східної Європи, зокрема таких його аспектів, як ремесло та торгівля. Незалежно від причин, які забезпечили поширення кераміки пастирського типу, сам факт її функціонування в областях, де вже сформувалися свої керамічні традиції, свідчить про виділення керамічного виробництва як особливої спеціалізованої діяльності [Сайко, 1989, с. 6].

Слід зазначити, що пастирська кераміка поширена на суто слов'янських пам'ятках. Важливою проблемою є визначення шляхів поширення гончарного посуду. Можна припустити, що розповсюдження продукції відбувалося різними шляхами, зокрема через торгово-обмінні відносини, внаслідок переселення невеликих груп слов'янського населення. Стосовно концентрації пам'яток із гончарною керамікою простежується тенденція до близького сусідства з поселеннями зі слідами металообробки. Крім того, для регіону поширення гончарної кераміки характерно співіснування слов'янських та кочівницьких пам'яток.

Березовец Д.Т. Поселение уличей на р. Тясмине // МИА. — 1963. — № 108. — С. 145—208.

Берестнев С.И., Любичев М.В. Новые данные о памятниках пенковской культуры в бассейнах Северского Донца и Ворсклы // Археология славянского юго-востока. — Воронеж, 1991. — С. 33—36.

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. — М., 1978.

Брайчевський М.Ю. Ранньослов'янська (кременчуцька експедиція). Щоденник // ІР НБУВ. — Ф. 130, спр. 1339.

Брайчевський М.Ю. Нові розкопки на Пастирському городищі // АП. — 1955. — Т. VII. — С. 67—76.

Брайчевская А.Т., Брайчевский М.Ю. Раскопки в с. Леськи близ Черкасс // КСИА. — 1959. — Вып. 8. — С. 46—54.

Буйнов Ю.В. Работы Северско-Донецкой экспедиции // АО 1985 г. — М., 1987. — С. 310—311.

Володарець-Урбанович Я.В. Кочівницькі елементи з ареалу пенківських старожитностей басейну рік Сули та Ворскли // Магістеріум. — 2009. — Вып. 36: Археологічні студії. — С. 49—52.

Горюнов Е.А. Селище Целиков Бугор // КСИА. — 1972. — Вып. 129. — С. 42—46.

Горюнов Е.А. Ранние этапы истории славян Днепро-Днепровского Левобережья. — Л., 1981.

Горюнов Е.А. Пенковская и салтовская культура в Среднем Поднепровье // КСИА. — 1987. — Вып. 190. — С. 3—7.

Ильинская В.А. Новые данные о памятниках I тысячелетия н. э. в днепровской левобережной лесостепи // Славяне и Древняя Русь. — М., 1968. — С. 55—61.

Казанський М.М., Середа Д.В. Поселення пенківської культури Полузир'я I на Полтавщині // АЛЛУ. — 2001. — № 1. — С. 19—25.

Міхєєв В.К., Приходнюк О.М. Пенківське поселення на Сіверському Дінці // Археологія. — 1986. — № 54. — С. 75—82.

Митря Б. Некоторые данные о могильниках с трупосожжениями из Сати Ноу (Добруджа) // Материалы и исслед. по археол. Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики. — Кишинев, 1960. — С. 279—296.

Обломский А.М. Поселение Журавка Ольшанская в Среднем Поднепровье (опыт культурно-хронологического анализа материалов) // ГАЗ. — 1998. — № 13. — С. 59—87.

Обломский А.М. О способе организации гончарного производства на территории Восточноевропейской лесостепи в V—VIII вв. н. э. // АЛЛУ. — 2003. — № 2. — С. 87—94.

Обломский А.М., Смирнов А.С., Сорокин А.Н. Материалы I тысячелетия н. э. на поселении Шоссейное (Белгородская обл.) // СА. — 1987. — № 4. — С. 174—186.

Петрашенко В.А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка). — К., 2004.

Петров В.П. Стецовка, поселение третьей четверти I тысячелетия (по материалам раскопок 1956—1958 гг. в Потясминье) // МИА. — 1963. — № 108. — С. 209—233.

Приходнюк О.М. Археологічні розвідки в Пороссі // Археологія. — 1979. — № 31. — С. 83—96.

Приходнюк О.М. Пеньковская культура: культурно-хронологический аспект исследования. — Воронеж, 1998.

Приходнюк О.М. До питання про соціальний зміст Пастырського городища // Стародавній Искоростень і слов'янські гради VIII—X ст. — К., 2004. — С. 223—231.

Приходнюк О.М. Пастырське городище. — Київ; Чернівці, 2005.

Приходнюк О.М., Петраускас О.В. Археологічні дослідження в поріччі Тясмину в 1991—1993 рр. // ПАЗ. — 1999. — С. 170—187.

Сайко Э.В. Специализация как фактор прогрессивного развития керамического производства в древности // Керамика как исторический источник. — Новосибирск, 1989. — С. 3—10.

Сидоренко О.В. Пам'ятки археології в околицях Лубенського Засулля // ПАЗ. — 1999. — С. 84—96.

Скиба А.В. Слов'янське поселення в околиці Пастырського городища // АБУ 1997—1998 рр. — Київ, 1998. — С. 145.

Смиленко А.Т. Раскопки на балке Канцерке // АИУ в 1965—1966 гг. — К., 1967. — С. 169—171.

Смиленко А.Т., Брайчевский М.Ю. Черняховское поселение в селе Леськи близ города Черкассы // МИА. — 1967. — № 139. — С. 55—56.

Терпиловский Р.В. Поселение I тысячелетия н. э. у с. Роище на Черниговщине // Раннеславянский мир. Материалы и исследования. — М., 1990. — С. 45—74.

Терпиловський Р.В., Шекун А.В. Олександрівка 1 — багатопарове ранньослов'янське поселення біля Чернігова. — Чернівці, 1996.

Терпиловський Р.В., Шекун А.В. Нові дослідження ранньослов'янського поселення Олександрівка I // Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали. — К., 2004. — С. 215—238.

Флеров В.С. Раннесредневековые юртообразные жилища Восточной Европы. — М., 1996.

Формализованно-статистические методы в археологии (анализ погребальных памятников) / В.Ф. Генинг, Е.П. Бунятян, С.Ж. Пустовалов, Н.А. Рычков. — К., 1990.

Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга // МИА. — 1963. — № 108. — С. 320—350.

Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 181—215.

Хвойка В.В. Городища Среднего Поднепровья // Тр. XII АС. — М., 1905. — Т. I.

Шерстюк В.В. Дослідження різночасового поселення Глинськ 4 у Середньому Поворсклі // АЛІУ. — 2007. — № 1—2. — С. 13—31.

Щеглова О.А. Волынцевский горизонт поселения Вовки // КСИА. — 1987. — Вып. 190. — С. 43—48.

Юренко С.П. Отчет о работе Полтавского археологического отряда в составе экспедиции «Днепр-Донбасс» в 1974 г. // НА ІА НАН У країни. — 1974/1-в.

Юренко С.П. Разведки в бассейне р. Ворсклы // АО 1977 г. — 1978. — С. 406—407.

Я. В. Володарец - Урбанович

ПАСТЫРСКАЯ ГОНЧАРНАЯ ПОСУДА НА СЛАВЯНСКИХ ПАМЯТНИКАХ

Статья посвящена изучению распространения гончарной посуды пастырского типа на территории Юго-Восточной Европы. В работе впервые собраны и систематизированы находки данной посуды на славянских памятниках. Прослежены локальные и культурно-хронологические особенности распространения пастырской керамики. Основным ареалом находок являются бассейны Днепра и Южного Буга, в хронологическом отношении они охватывают диапазон VII—VIII вв. Также очерчен этнокультурный и социально-экономический контекст возникновения, функционирования гончарных центров на территории Юго-Восточной Европы и распространения их продукции.

Ya. V. Volodarets' - Urbanovych

PASTYRSKES DISHES ON THE SLAVS SETTLEMENTS

The article is devoted to the problem of pottery's distribution on South-Eastern Europe. It is first systematized finds of type. The local and chronological features of distribution tableware are traced. The basic areal of products distribution both types are pools of Dnepr and South Bug and engulf a chronologic range within bounds of 7—8 centuries. Ethnic-political and economic context of appearance and functioning of pottery centres on South-East Europe.